

Το κρυφό σχολειό

Ο όρος «κρυφό σχολειό», με τον οποίον γαλουχηθήκαμε εμείς οι παλαιότεροι, χρησιμοποιήθηκε τον 19ο αιώνα για να δηλώσει τη διδασκαλία γραφής και ανάγνωσης, που παρείχαν τότε στα σκλαβωμένα ελληνόπουλα, μοναχοί και κληρικοί σε μοναστήρια, νάρθηκες ναών, σπηλιές κ.α.

Στην παραδοχή της ύπαρξης κρυφού σχολείου κατά τη διάρκεια των 400 χρόνων σκλαβιάς συνέβαλαν κατά κύριο λόγο, το δημοτικό τραγούδι “Φεγγαράκι μου λαμπρό φέγγε μου να περπατώ να πηγαίνω στο σχολείο να μαθαίνω γράμματα του Θεού τα πράγματα»(σύμφωνα με Βλαχογιάννη Ι.), ο γνωστός πίνακας του Νικολάου Γύζη (1886), καθώς και το ποίημα «Κρυφό σχολειό» του Ιωάννη Πολέμη, το οποίο πιθανότατα εμπνεύστηκε από τον πίνακα του Γύζη στη συλλογή “Αλάβαστρα, (1900)”.

*«Απ' έξω μαυροφόρ' απελπισιά,
πικρής σκλαβιάς χειροπιαστό σκοτάδι,
και μέσα στη θολόκτιστη εκκλησιά,
στην εκκλησιά, που παίρνει κάθε βράδυ
την όψη του σχολείου,
το φοβισμένο φως του καντηλιού
τρεμάμενο τα ονείρατα αναδεύει,
και γύρω τα σκλαβόπουλα μαζεύει.....»*

Ο περίφημος πίνακας του Γύζη το «κρυφό σχολειό»

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, η ύπαρξη του κρυφού σχολείου τείνει να αμφισβητείται από ορισμένους επιστήμονες, τους αποκαλούμενους και ως

«αναθεωρητές», οι οποίοι δεν θεωρούν το κρυφό σχολειό ιστορικό γεγονός αλλά μύθο, ένα δημιούργημα της λαϊκής παράδοσης και φαντασίας.

Από τους πρώτους που χαρακτήρισαν με το έργο τους μύθο το κρυφό σχολειό είναι ο Φαναριώτης λόγιος Μανουήλ Γεδεών το 1939, ο ιστορικός Γιάννης Βλαχογιάννης το 1945 στην «Νέα Εστία» και ο Γιάννης Κορδάτος το 1956 στην «Μεγάλη Ιστορία της Ελλάδας».

Επίσης, πολλοί ερευνητές-ιστορικοί υποστηρίζουν την άποψη αυτή, όπως: ο Παπαρρηγόπουλος, στην «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», ο Σάθας, στην «Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα» και ο Άλκης Αγγέλου (1917-2001), ο οποίος στηρίχθηκε ιδιαίτερα στα κείμενα του λόγιου και Μέγα Χαρτοφύλακα του Οικουμενικού Πατριαρχείου, Μανουήλ Γεδεών. (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, Τόμος Ι, σελ.366-367).

Μεταξύ άλλων:

Ο Α. Πολίτης υποστηρίζει ότι : *«Είναι μάταιο και σφάλμα να αναζητούμε ιστορικά επιχειρήματα για να καταπολεμήσουμε ένα μύθο. (Το Μυθολογικό Κενό, Αθήνα 2000, σ. 26).*

Ο ιστορικός Χ. Λούκος γράφει : *«...ούτε βρέθηκε κανένα φερμάνι ή άλλη διαταγή του κυρίαρχου που να απαγορεύει τη λειτουργία χριστιανικών σχολείων» («Απαλλαγή από τα Στερεότυπα», εφ. Το ΒΗΜΑ, 2007).*

«Το Κρυφό Σχολειό δεν είναι λοιπόν τίποτε άλλο παρά ανιστόρητο ιδεολόγημα, μια απλοϊκή κατασκευή», γράφει ο Χ. Καρανάσιος, ερευνητής της Ακαδημίας Αθηνών, στο έργο του *«Η Εκπαίδευση κατά την Τουρκοκρατία», Ιστορία των Ελλήνων, τ. 8. Αθήνα 2006, σ. 362.*

Ο πατέρας Γεώργιος Μεταλληνός, αναφέρει: *«Το Κρυφό Σχολειό, ατεκμηρίωτο ιστορικά, ως προς τη διαθρυλούμενη μορφή του, έχει οπωσδήποτε υπόσταση, με την έννοια, ότι την οργανωμένη παιδεία, αδύνατη για την εποχή αυτή, αναπλήρωνε η ανεπίσημη και ταπεινή φροντίδα της Εκκλησίας στους νάρθηκες των ναών και στις μονές. Τίποτε όμως δεν αποδεικνύει επίσημα καθιερωμένη και συστηματική δίωξη της παιδείας από τους Τούρκους» (Τουρκοκρατία, 1989)*

«Δεν υπάρχει καμιά ιστορική πηγή που να μαρτυρεί ότι οι τουρκικές αρχές απαγόρευαν τη λειτουργία σχολείων ή ότι έκλεισαν κάποιο σχολείο», ισχυρίζεται και ο Χ. Γ. Πατρινέλης στην «Εκπαίδευση κατά την Τουρκοκρατία» (στον τόμο «Ελλάς, Η Ιστορία και ο Πολιτισμός του Ελληνικού Έθνους από τις Απαρχές μέχρι Σήμερα»), ενώ και στην «Εκπαίδευση κατά την Τουρκοκρατία» υποστηρίζει ότι *«Μόνο μετά την Επανάσταση του 1821 μερικοί λόγιοι της εποχής, διεκτραγωδώντας τα παθήματα του Ελληνισμού κατά την Τουρκοκρατία, υπαινιχθήκαν –χωρίς να αναφερθούν σε κανένα συγκεκριμένο παράδειγμα– ότι η παιδεία, όπως και η Εκκλησία, ήταν υπό διωγμόν».*

Ο ιστορικός Τ. Γρισσόπουλος (1910-2008), αν και αρχικά ήταν υποστηρικτής του κρυφού σχολείου λίγο πριν φύγει από τη ζωή έγραψε ότι : *«ορθώς αμφισβητείται η*

λειτουργία Κρυφού Σχολειού. Διότι δεν μαρτυρείται στις πηγές, αφού μάλιστα οι Τούρκοι δεν απαγόρευαν την λειτουργία σχολείων μετά την Άλωση» («Το Αμφισβητούμενο Κρυφό Σχολειό». Εκκλησία 81 (2004), σ.557).

Αξιοσημείωτο είναι, ότι οι αναθεωρητές υποστηρίζουν ότι η συντριπτική πλειονότητα του τότε ελληνικού πληθυσμού ήταν αγρότες, οι οποίοι δεν χρειαζόταν να ξέρουν γράμματα. «... Η μόρφωση δεν είχε κοινωνική αξία ... Η κοινωνία δεν χρειαζόταν τα γράμματα», λέει ο Παναγιώτης Στάθης στο άρθρο του «Κρυφό σχολειό: Τα ιστορικά δεδομένα για τον αβάσιμο ισχυρισμό». Θεωρούν λοιπόν, ότι η έλλειψη των σχολείων, κατά την πρώιμη οθωμανική περίοδο, δεν οφειλόταν στην οθωμανική καταπίεση.

Ο Κώστας Γεωργοσόπουλος στην «Ιστορία και Θρύλος» (άρθρο στα «Νέα»), υποστηρίζει ότι «σχολειό κρυφό δεν υπήρχε στη σκλαβιά» αφού εκατοντάδες ελληνικά σχολεία λειτουργούσαν φανερά σε πόλεις και χωριά, μη υπάρχουσας συνεπώς ανάγκης για σύσταση κρυφών.

Η Ελένη Γλύκατζη - Αρβελέρ, βυζαντινολόγος και ιστορικός, θεωρεί με τη σειρά της, το κρυφό σχολειό μύθο καλλιεργημένο από την Εκκλησία, όπως μύθο θεωρεί και την άποψη ότι η Ελλάδα σώθηκε από τα μοναστήρια, σύμφωνα με τη συνέντευξη που παραχώρησε στον δημοσιογράφο Δημοσθένη Γκαβέα και αναρτήθηκε στην The Huffington Post, στις 25-3-2016, με τίτλο «Αρβελέρ: Η Ελλάδα δεν γνώρισε Διαφωτισμό...».

Θα μπορούσαμε να παραθέσουμε πλήθος παρόμοιων απόψεων από ιστορικούς-«αναθεωρητές», οι οποίοι εν συνόλω υποστηρίζουν αφενός ότι τα ελληνικά διδάσκονταν ελεύθερα επί τουρκοκρατίας και αφετέρου ότι δεν υπάρχουν μαρτυρίες που να επιβεβαιώνουν την ύπαρξή τους.

Το Κρυφό Σχολειό, αναπαράσταση στη Μονή Πεντέλης

Από την άλλη πλευρά, οι υποστηρικτές του κρυφού σχολειού θεωρούν ότι οι Τούρκοι δεν επιθυμούσαν μορφωμένο τον ελληνικό λαό και για αυτό η Οθωμανική

Αυτοκρατορία απαγόρευε την εκπαίδευση των υπόδουλων Ελλήνων στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Με την αμάθεια στόχευαν άλλωστε στην παράταση της δουλοφροσύνη τους. Για τον λόγο αυτό οι συγκεκριμένοι ιστορικοί πιστεύουν, ότι η σύσταση ενός σχολείου κρυφού, με μυστικότητα και χωρίς περαιτέρω πανηγυρικές διατυπώσεις, είναι όχι μόνο υπαρκτή και αληθής αλλά και ζωτικής σημασίας για τον τότε ελληνισμό.

Η πλέον γνωστή μαρτυρία είναι αυτή του Στέφανου Κανέλλου, η οποία αν και χρονολογείται το 1822, αναφέρεται σε έργο του Γερμανού λόγιου και φιλέλληνα Καρλ Ίκεν (Carl Jacob Ludwig Iken, 1789-1841). Γράφει σ' αυτή : *«Οι Τούρκοι εμπόδιζαν τα σχολεία αυστηρότερα και από τας εκκλησίας. Δια τούτο επροσπαθούσαν να συστένουν (οι Γραικοί) κοινά σχολεία κρυφίως, όπου και των πτωχών τα τέκνα ανεξόδως εδιδάσκοντο».*

Ο πρώτος Πατριάρχης μετά την Άλωση, Γεννάδιος Σχολάριος, γράφει το 1460 αναφερόμενος στην τραγική κατάσταση που περιήλθε η ελληνική παιδεία μετά την υποδούλωση του έθνους: *«Μνήσθητε, αδελφοί και πατέρες, πόσον τε και ποταπόν υπήρχε το γένος ημών. Ην γαρ σοφόν, ένδοξον, γενναίον, φρόνιμον, ανδρείον, πάσαν την οικουμένην υποτάξαν εις μοναρχία. Και μην, και τη κατ' αρετήν σπουδή τε και αγιωσύνη ... Αλλά νυν, φευ των κακών!, απώλετο παν ... Πούτα παιδευτήρια της σοφίας; ... Κατεπόθησαν υπό του Μωάμεθ».*

Το 1570, ο αρχιγραμματέας του θρόνου Θεοδόσιος Ζυγομαλάς, γράφει σε επιστολή του στον Γερμανό λόγιο Μαρτίνο Κρούσιο, *«σοφία γαρ ή μαθήματα, δούλοι όντες νυν, ουκ έχομεν»* και σε επόμενη επιστολή του: *«εν δουλεία όντες, τα ελευθέροις ανήκοντα μαθήματα σπουδάζειν, ως δει, κωλύοντα».* Ο κυνηγημένος Χριστόφορος Άγγελος γράφει το 1607 από την Οξφόρδη *«ούτε σχολείο μπορεί να υπάρξει, ούτε και κάποιος δάσκαλος που θα ήθελε να διδάξει σε μαθητές μπορεί να παραμείνει κάπου».* Ο Άγγλος περιηγητής George Sandys γράφει λίγα χρόνια αργότερα ότι *«Το φως της γνώσης δεν επιτρέπεται ... από τα άγρια κτήνη της ανθρωπότητας»* στην προσφώνησή του στον διάδοχο του Βρετανικού Θρόνου και μετέπειτα βασιλιά Κάρολο Α. Την ίδια περίοδο ο φωτισμένος πατριάρχης Αλεξανδρείας Μελέτιος Πηγάς αναφέρει 30 χιλιάδες κομμένες γλώσσες στην Αίγυπτο επειδή *«μιλούσαν ελληνικά»* αλλά και σε επιστολή που στέλνει στους χριστιανούς της Πολωνίας το 1598 τους εξομολογείται τον διωγμό και την απαγόρευση της ελληνικής γλώσσας από τους Τούρκους και το κάψιμο των ελληνικών βιβλίων.

Αλλά και ο οικουμενικός πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης, απαντώντας το 1620 στην κατηγορία των Λατίνων σχετικά με την έλλειψη σοφίας στους Έλληνες, έγραφε για τον μαρασμό της παιδείας στο γένος: *«Πως η ανατολική εκκλησία και όλον το γένος των Ελλήνων είναι κακά καταστρεμμένον, τούτο δεν το αρνούμεθα ... Όσον πως δεν έχομεν σοφίαν και μαθήματα, αλήθεια είναι ... Αν είχε βασιλεύσει ο Τούρκος εις την Φραγγίαν δέκα χρόνους, χριστιανούς εκεί δεν θα εύρισκες. Και εις την Ελλάδα τώρα διακόσιους χρόνους ευρίσκεται».*

Στο ίδιο μήκος κύματος έχουμε τις μαρτυρίες του Πατριάρχη Αλεξανδρείας Μητροφάνη Κριτόπουλου, ο οποίος γράφει το 1627: «Ήταν λοιπόν κάποτε η γενιά των Ελλήνων τόσο σπουδαία, όπως την περιέγραψα σύντομα παραπάνω. Όμως, επιτράπηκε στον πονηρό να εκδηλώσει εναντίον μας την κακία του, βρίσκοντας και τα κατάλληλα όργανα για να μας κακοποιήσει. Πόσους λοιπόν διωγμούς, πόσους πολέμους, πόσες δόλιες επιθέσεις, πόσα αμέτρητα κακά ξεσήκωσε εναντίον μας, φανερά και κρυφά, με τα όργανά του, και χρόνο πολύ θέλει να τα αναφέρουμε και είναι άλλωστε γνωστά σε όλους». Του Γάλλου Ιησουΐτη Francois Richard το 1650, ο οποίος μάλιστα περιγράφει τους διωγμούς της Ανατολικής Εκκλησίας ως «σκληρότερους από αυτούς της εποχής του Νέρωνα, του Δομητιανού και του Διοκλητιανού», του Πατριάρχη Ιεροσολύμων Νεκταρίου το 1660, του Άγγλου διπλωμάτη Sir Paul Rycout το 1678, τη μαρτυρία του Thomas Smith το 1680, του Ηλία Μηνιάτη το 1688, του Γεωργίου Φατζέα, μητροπολίτη Φιλαδελφείας το 1760 καθώς και σε κείμενο Κρητών επαναστατών το 1866.

Είναι γεγονός όμως, πως δεν υπάρχει ούτε μία μαρτυρία που να επιβεβαιώνει την ύπαρξη του κρυφού σχολείου ή των απαγορεύσεων και καταπιέσεων που είχε επιβάλλει η Υψηλή Πύλη, παρότι ο διαφωτιστής Στέφανος Κανέλλος, όπως ως άνω ειπώθηκε, το λέει ξεκάθαρα το 1822. Διάφορες ωστόσο παλαιότερες πηγές ιχνηλατούν την ύπαρξη του...

Για την αμάθεια που επικρατούσε στις ηπειρωτικές περιοχές, αναφέρει χαρακτηριστικά ο Κ. Παπαρηγόπουλος: «Είδαμε σε ποια αλλόκοτη γλώσσα έγραφαν οι γραμματικοί των σουλτάνων τις δήθεν ελληνικά αναπτυσσόμενες διεθνείς τους συνθήκες. Και αν έτσι έγραφαν οι γραμματικοί, μπορούμε να φανταστούμε τι γινόταν με τους λιγότερο μορφωμένους ανθρώπους του έθνους. Τα μόνα επίσημα κείμενα που είχαν κάποια ευπρέπεια ήταν τα κείμενα του Πατριαρχείου».

Ο Κωνσταντίνος Κούμας, που μελέτησε τον αρχιερατικό κώδικα της Λάρισας, αναφέρει ότι είχε κακή σύνταξη και ανορθογραφίες ακόμα και στις υπογραφές των μητροπολιτών, ως το 1730, που ανέλαβε τη μητρόπολη ο Ιάκωβος. Αυτό δείχνει την τραγική κατάσταση στην οποία βρισκόταν η εκπαίδευση και η μόρφωση των Ελλήνων.

Σημαντική είναι η μαρτυρία του Αδαμάντιου Κοραή, ο οποίος επιβεβαιώνει στην εποχή του, όλα όσα είχαν αναφέρει κατά τους προηγούμενους αιώνες Έλληνες και ξένοι μάρτυρες για την απαγόρευση της παιδείας και των σχολείων από τους Τούρκους. Στο επαναστατικό του έργο «Σάλπισμα Πολεμιστήριον» (1801) γράφει: «Οι Τούρκοι όχι μόνον δεν σέβονταν την ελευθερία των Ελλήνων στη θρησκεία και στην παιδεία, αλλά στερούσαν από τους Έλληνες τα αναγκαία μέσα για να ιδρύσουν σχολεία, ενώ μετέτρεπαν τους ναούς σε τζαμιά. Γι' αυτό και ήταν οι μόνοι υπεύθυνοι που η Ελλάδα είχε βυθιστεί στο σκοτάδι της αμάθειας και της βαρβαρότητας. Και ήταν τόσο βαρύς και τυραννικός ο τουρκικός ζυγός, ώστε κάθε στιγμή οι Έλληνες να υφίστανται τους μεγαλύτερους εξευτελισμούς και ταπεινώσεις, ενώ κινδύνευε συνεχώς και η ίδια η ζωή τους».

«Οι Τούρκοι απαγόρευαν αυστηρά την ίδρυση Δημοσίων σχολείων, διότι φοβούνταν πως αν οι χριστιανοί μορφώνονταν, θα γίνονταν δούλοι επικίνδυνοι και δυσκυβέρνητοι...». Με αυτόν τον τρόπο, ο δραγουμάνος Παναγιώτης (Νικούσιος) και ο διάδοχός του Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, κατόρθωσαν να συστήσουν σχολεία σε πολλές πόλεις της ευρωπαϊκής Τουρκίας και της Μικράς Ασίας» (Ιάκωβος Ρίζος-Νερουλός, «Ιστορία των γραμμάτων παρά τοις νεωτέροις Έλλησι», 1826 εν Γενεύη).

Η παιδεία μας, λένε, οι υποστηρικτές του κρυφού σχολείου, ακόμα και ελεύθερη αν ήταν τυπικά, πιθανότατα καταπιεζόταν, όπως συνέβαινε εξάλλου και με τη θρησκευτική ελευθερία των χριστιανών, η οποία παρά το γεγονός ότι ήταν επίσημα κατοχυρωμένη από τους σουλτάνους, με τα περίφημα προνόμια προς την Εκκλησία, δεν ήταν λίγες οι φορές, που οι χριστιανοί υπέστησαν ανελέητους διωγμούς σε διάφορες γωνιές της αυτοκρατορίας.

Οι πασάδες-διοικητές απαιτούσαν εξάλλου τεράστια χρηματικά ποσά, όχι μόνο για να δώσουν άδεια ίδρυσης και λειτουργίας ενός σχολείου αλλά ακόμη και για να επιτρέψουν στους Έλληνες να μαθαίνουν γράμματα στο σπίτι.

Αντίστοιχα, υπάρχουν και πολλές μαρτυρίες για κλείσιμο σχολείων, όπως αυτή του Κωνσταντίνου Κούμα: «Δεκαετής έγινε χωρίς να ιδή ούτε εκκλησίαν (διότι την μόνην της Λαρίσσης είχαν κριμνήσει οι Τούρκοι), ούτε κοινόν σχολείον, διότι εφυλάττετο έγκλειστος, δια τον φόβον των γιαντισάρων», μας λέει στο «Ιστορία των Ανθρωπίνων Πράξεων» (1832), αλλά και του Κωνσταντίνου Οικονόμου στον λόγο του «Προτρεπτικός προς τους Έλληνας» (1 Οκτωβρίου 1821), ο οποίος σκιαγραφούσε τις συνέπειες της τουρκικής τυραννίας, αναφορικά με την ίδρυση και τη λειτουργία των ελληνικών σχολείων.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ο οποίος ως παιδί έζησε και μεγάλωσε στην Πελοπόννησο, ανέφερε χαρακτηριστικά πως δεν υπήρχαν παρά κάποια ελάχιστα και εντελώς υποτυπώδη σχολεία, «Εις τον καιρό της νεότητος, όπου ημπορούσα να μάθω κάτι τι, σχολεία, ακαδημίες δεν υπήρχαν. Μόλις ήσαν μερικά σχολεία, εις τα οποία εμάθαιναν να γράφουν και να διαβάζουν. Οι παλαιοί κοτσαμπάσιδες, όπου ήσαν οι πρώτιστοι του τόπου, μόλις ήξευραν να γράφουν το όνομά τους. Το μεγαλύτερο μέρος των αρχιερέων δεν ήξευρε παρά εκκλησιαστικά κατά πράξιν, κανένας όμως δεν είχε μάθησι.... Τα λίγα γράμματα που ξέρω, , τα έμαθα από το "Ψαλτήρι" και το "Οχτώηχι" της εκκλησίας» (Διήγησις Συμβάντων της Ελληνικής Φυλής από τα 1770 έως τα 1836, 1846).

Ο Κανέλλος Δεληγιάννης, επιβεβαιώνει τα παραπάνω, αναφέροντας για τον προεστό πατέρα του Ιωάννη Δεληγιάννη στα «Απομνημονεύματά» του, πως ήταν «άνευ παιδείας, καθότι τότε δεν υπήρχον εις την Πελοπόννησον Ελληνικά Σχολεία».

Είναι δυνατόν, αναρωτιέται η μερίδα των ιστορικών που επιμένει στην ύπαρξη του κρυφού σχολείου, μέσα σε έναν τόσο βάρβαρο και τυραννικό ζυγό, μέσα στην καταπιεστική και ανελεύθερη αυτή συμπεριφορά, να επέτρεπαν στους Έλληνες την παιδεία και τα σχολεία;

Είναι προφανές ότι η τουρκοκρατία αποτέλεσε μια μακρά περίοδο, κατά την οποία η εκάστοτε επικρατούσα κατάσταση, τοπικά και χρονικά, μεταβαλλόταν ανάλογα με τις προθέσεις του Σουλτάνου και των πασάδων. Στην περίοδο αυτή των 400 χρόνων και ιδιαίτερα κατά τους δύο πρώτους αιώνες, συνέβησαν παιδομαζώματα, βίαιοι εξισλαμισμοί, φόννοι, βασανιστήρια κ.ά., ενώ η μόνη μορφή εκπαίδευσης-διδασκαλίας ήταν η διδακτική μέθοδος. Πιθανώς να λειτουργούσαν στο μεσοδιάστημα και τα επονομαζόμενα ως «κοινά σχολεία», στα οποία οι δάσκαλοι αμείβονταν από τους εύπορους γονείς των μαθητών. Η κατάσταση βέβαια ήταν πολύ καλύτερη σε βενετοκρατούμενες περιοχές (Κέρκυρα, Χίος Ζάκυνθος).

Στις αρχές του 16ου αιώνα, οι φανατικοί μουσουλμάνοι περιόρισαν δραματικά τα προνόμια των Χριστιανών και κάθε μορφή εκπαίδευσης που δεν ακολουθούσε πιστά το Κοράνι.

Από τα μέσα του 17ου αιώνα, τα πράγματα άρχισαν να βελτιώνονται στον εκπαιδευτικό τομέα και οι υπόδουλοι Έλληνες ξεκίνησαν να ιδρύουν, υπό την αιγίδα της Εκκλησίας και με τη γενναία οικονομική υποστήριξη των ξενιτεμένων και των ευεργετών, σημαντικά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Η κατάργηση του παιδομαζώματος, η οργάνωση του εμπορίου, η μεγάλη διάδοση των ελληνικών βιβλίων που τυπώνονταν στη Βενετία, στη Βιέννη και αλλού, ο πιο ήπιος τρόπος με τον οποίο πλέον η οθωμανική αυτοκρατορία αντιμετώπιζε τους υπόδουλους Έλληνες, είχαν σαν αποτέλεσμα την ίδρυση πολλών σχολείων σε διάφορα μέρη της Ελλάδας και την εμφάνιση των λεγόμενων Διδασκάλων του Γένους, που συνέβαλαν αποφασιστικά στην πνευματική αναγέννηση του ελληνισμού.

Και εδώ, η Ήπειρος και ιδιαίτερα τα Γιάννενα, κατείχαν τα πρωτεία. Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Κούμα : *«Ο πρώτος, Έλληνας που ζούσε στη Βενετία και έδωσε χρήματα για τη λειτουργία σχολείων στην υπόδουλη πατρίδα του, ήταν ο Επιφάνειος, ο λεγόμενος Ηγούμενος, ο οποίος το 1647 ίδρυσε δύο σχολεία, ένα στην πατρίδα του στα Γιάννενα και το άλλο στην Αθήνα, όπου διδάσκονταν γραμματική, φιλολογία και επιστήμες»*. Το 1811, στον τουρκοκρατούμενο ελληνικό χώρο υπήρχαν περίπου 2.000 εκκλησιαστικά κυρίως σχολεία, όπου τα ελληνόπουλα μάθαιναν γραφή, ανάγνωση και ιστορία κυρίως από ιερωμένους.

Τα σχολεία αυτά, φαίνεται να λειτουργούσαν μόνο χάρη στα μπαχσίσια που έδιναν οι Έλληνες προύχοντες στους πασάδες και μπέηδες. Το φερμάνι του σουλτάνου το 1856, το **περίφημο Χάττι Χουμαγιούν**, το οποίο προσπαθούσε να βελτιώσει την κατάσταση της ελληνικής παιδείας στα υπόδουλα ακόμη σημεία του ελλαδικού χώρου και εκχωρούσε πλέον στους χριστιανούς τη δυνατότητα να λειτουργούν και να φροντίζουν για τα σχολεία τους ελεύθερα, χωρίς κανείς να μπορεί πια να τους εμποδίσει, στην ουσία επιβεβαιώνει το κλίμα καταπίεσης που κυριαρχούσε μέχρι τότε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αναφορικά με τη μόρφωση των ραγιαδών.

Τον 18ο αιώνα, σε μια εποχή που οι Οθωμανοί γενικά είχαν επιτρέψει ή ανεχθεί τη δημόσια λειτουργία ελληνικών εκπαιδευτηρίων, ο τοπικός Οθωμανός ηγεμόνας της Αιγύπτου απαγόρευε την χρήση της ελληνικής, ενώ είχαμε αρκετές περιόδους με

διωγμούς μετά τα Ορλωφικά και τις επιδρομές των Τουρκαλβανών. Είναι επίσης γνωστό, ότι εκείνη την περίοδο, ακόμα και ο Κοσμάς ο Αιτωλός διέκοψε τις προσπάθειες ίδρυσης σχολείων και κατέφυγε στο Άγιο Όρος.

Κρυφό σχολειό, Μουσείο Παύλου Βρέλλη

Το κρυφό σχολειό φαίνεται πως ήταν μια ιστορική αναγκαιότητα λόγω της δυσκολίας και της τραγικότητας των καταστάσεων τουλάχιστον τα πρώτα δύσκολα χρόνια. Εκείνα τα βάρβαρα χρόνια, τα σχολεία που αναφέρονται είναι πολύ λίγα σε σχέση με τις εκκλησίες και τους παπάδες και αυτούς που μπορούσαν να διαβάζουν, όπως οι ψάλτες το ψαλτήρι και οι γραμματικοί τα αρχεία των κοινοτήτων. Όλοι αυτοί προφανώς, μάθαιναν τα λίγα γράμματα σε σχολεία κρυφά και επειδή ήταν κρυφά δεν μπορούσε να γίνει γνωστή η ύπαρξη και η λειτουργία τους και ο μόνος τρόπος διάσωσης τους, ήταν μέσω προφορικής παράδοσης. Αμέσως μετά την απελευθέρωση και την ίδρυση του πρώτου ελληνικού κράτους, πολλοί λόγιοι κατέγραψαν είτε τα βιώματα τους είτε όσα τους μεταφέρθηκαν μέσω της λαϊκής παράδοσης για το κρυφό σχολειό.

Εν κατακλείδι, μύθος, παράδοση ή ιστορικό γεγονός το κρυφό σχολειό εξακολουθεί να συγκινεί μέχρι και σήμερα μικρούς και μεγάλους. Ο πίνακας του Γύζη με το τρεμάμενο φως του φεγγαριού, το τραγούδι «φεγγαράκι μου λαμπρό» αλλά και το ποίημα του Πολέμη «Κρυφό σχολειό» (1899), του οποίου οι στίχοι είναι συνυφασμένοι με την εθνική μας ταυτότητα, δείχνουν τον αγώνα, τη θέληση για γράμματα και γνώση και την ακλόνητη πίστη πως η ελευθερία θα έρθει μόνο μέσα από την μόρφωσή του λαού.

Σε κάθε περίπτωση άλλωστε, ιστορία δεν είναι μόνο τα καταγεγραμμένα γεγονότα. Ιστορία είναι οι λαϊκές παραδόσεις, οι μύθοι και οι θρύλοι, οι οποίοι αποτυπώνουν και σκιαγραφούν τον τρόπο ζωής, το πνεύμα και τη συνείδηση των λαών.

Σύμφωνα και με τον Κρις Λόρεντς, «Οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στους μύθους και στην Ιστορία έχουν διαλυθεί για πάντα» (Μύθοι, εξουσία και η ευθύνη του ιστορικού, 2005).

Συνεπώς, το κρυφό σχολειό, είτε υπήρξε είτε όχι, είναι ανεξίτηλα χαραγμένο στη συνείδηση των Ελλήνων και συνυφασμένο με την επανάσταση. Είτε ιστορικό γεγονός είτε μύθος, εξιτάρει τη φαντασία, προκαλεί δέος και είναι πάντα εκεί για να μας θυμίζει πως χωρίς ρίσκο, θυσίες, τόλμη και όρεξη για μάθηση και γνώση, οποιαδήποτε μορφή επανάστασης είναι καταδικασμένη να αποτύχει.

Θεόδωρος Μπισμπικόπουλος

Πηγές:

A. Βιβλιογραφία

1. Αγγέλου Α, «Το Κρυφό Σχολειό. Χρονικό ενός Μύθου», Αθήνα 1997
2. Βλαχογιάννης Γ, «Το κρυφό Σχολειό», Νέα Εστία 38, 1945
3. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τόμος Ι', σελ. 380
4. Καρανάσιος Χ, «Η Εκπαίδευση κατά την Τουρκοκρατία», Ιστορία των Ελλήνων, Αθήνα 2006
5. Κεκαυμένος Γ, «Το κρυφό σχολειό. Το χρονικό μιας ιστορίας», Εναλλακτικές Εκδόσεις 2012
6. Λάμπας Κ, «Η Εκπαίδευση, Οργάνωση και λειτουργία των σχολείων 1770-1821», ... εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.
7. Γεδεών Μανουήλ, «Η Πνευματική Κίνησης του Γένους κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα», Αθήνα 1976.
8. Μεταλληνός Γ, «Τουρκοκρατία, Οι Έλληνες στην οθωμανική αυτοκρατορία», Εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1989.
9. Παπαρρηγόπουλος Κ, «Ιστορία του ελληνικού έθνους», Τόμος Ε', Αθήνα 1932
10. Πατρινέλης Χ. Γ., «Η Εκπαίδευση κατά την Τουρκοκρατία», Αμαρούσιον Αττικής 1998'

B. Δικτυογραφία:

<https://el.wikipedia.org>

<https://www.kryfosxoleio.com>

<https://www.mixanitouxronou.gr/ipirxe-i-ochi-to-krifo-scholio>

<https://www.impantokratoros.gr/kryfa-sxoleia.el.aspx>

<https://www.protothema.gr/stories/article/675499/krufo-sholeio-muthos-i-pragmatikotita>